

AMORIUM AŞAĞI ŞEHİR KİLİSESİ BEBEK ve ÇOCUK İSKELETLERİ

F. Arzu DEMİREL*

Öz

Amorium, Afyonkarahisar İli, Emirdağ İlçesi'nde yer alan bir Ortaçağ Bizans Kenti'dir. Amorium'da 2007-2008 ve 2009 kazı sezonlarında Aşağı Şehir Kilisesi'nde, 10. ve 11. yüzyıllara tarihlenen çok sayıda bebek ve çocuk mezarı ortaya çıkarılmıştır. İçerisinde çoğunlukla çoklu gömü bulunan bu mezarlar, kilisenin ana binasının kuzeyinde, vaftizhanenin doğusunda yer alan -A20- olarak adlandırılan alanın güney kısmında konumlanmıştır. İlk gömünün altındaki bireylere ait olan daha eski iskelet kalıntıları karışık durumda ele geçmiştir. Bu alandaki 36 mezardan ele geçen toplam 128 bireye ait iskelet kalıntısı, topluluğun demografik özellikleri ve genel sağlık durumlarını anlayabilmek amacıyla incelenmiştir. Bu iskelet topluluğunda doğum öncesi, doğum aşaması ve doğumdan hemen sonra hayatını kaybeden bireylerin oranı %42,9'dur. Elde edilen sonuçlara göre; Amorium'da Bizans Dönemi'nde hüküm süren koşulların yetersiz hijyen ve beslenmeye neden olduğu, bu durumun annelerin enfeksiyonlara açık olmalarına ve dolayısıyla doğum komplikasyonları ve prematüre doğumlara yol açtığı anlaşılmaktadır. Henüz bağışıklık sistemi gelişmemiş olan bebeklerin doğum aşaması ve doğumun hemen sonrasında bu gibi sebeplerle yaşamlarını yitirdikleri ve bu kritik yaşam aralığını atlatan bebeklerin yaşamlarına büyük oranda devam edebildiği görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: *Amorium, Orta Bizans, İskelet Topluluğu, Bebek Ölümlülüğü, Beslenme, Perinatal Dönem, Postneonatal Dönem, Bizans Dönemi Ölü Gömme Gelenekleri.*

* Yrd. Doç. Dr., Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Antropoloji Bölümü, arzuDEMIREL@mehmetakif.edu.tr

Abstract

Infant and Child Skeletons from the Lower City Church at Amorium

Amorium is a Byzantine city situated within the Emirdağ district of the province of Afyonkarahisar. Excavations in the 2007, 2008, and 2009 seasons yielded many tombs containing infant and child skeletons forming part of a cemetery datable to the 10th and 11th centuries. Many are multiple burials and were located principally to the north of the main church in an area called A20 situated to the east of the baptistery. Skeletal remains of 128 individuals from 36 tombs were analysed to reveal the demography and health status of the population. Among them 42,9% of the individuals died prenatally, at birth, or soon after birth. The results of this study indicate that the unfavourable geographic conditions of Amorium's location might have produced inadequate hygienic conditions and the malnourishment of the mothers which in turn caused infections and complications during birth, leading to premature and stillbirths. Those infants that did survive the critical neonatal and postnatal periods were generally able carry on their lives into puberty and adulthood.

Keywords: *Amorium, Middle Byzantine, Skeletal Population, Infant Mortality, Diet, Perinatal Period, Postneonatal Period, Byzantine Funeral Rites.*

Giriş

Amorium Antik Kenti, Afyonkarahisar ilinin Emirdağ ilçesine yaklaşık olarak 12 km. uzaklıkta yer alan bir Ortaçağ Bizans Kenti'dir (Şekil 1). 1988 yılından bu yana sürdürülmekte olan kazılar, kentin M.S. 5. yüzyıldan 11. yüzyılın sonuna kadar yerleşim görmüş olduğunu ortaya çıkarmıştır. Amorium, Bizans İmparatorluğu'nda kısa süre hüküm süren ve Amoriyan Hanedanı olarak bilinen bir imparator sülalesinin memleketi olarak ünlenmiş bir şehirdir. Yazılı kaynaklara göre, Amorium, Karanlık Çağ'da (M.S. 7-11 yüzyıllar arası) Anadolu'da ayakta kalmayı başaran birkaç şehirden birisi olmuştur (Lightfoot ve Lightfoot, 2007).

2007-2008 ve 2009 kazı sezonlarında Aşağı Şehir Kilisesi'nde çok sayıda bebek ve çocuk mezarına rastlanmıştır (Şekil 2). Bu mezarlar, kilisenin ana binasının kuzeyinde, vaftizhanenin doğusunda yer alan ve -A20- olarak adlandırılan alanda yoğunlaşmaktadır. Bu alanda 2007 yılında 29, 2008 yılında 2 ve 2009 yılında 5 olmak üzere toplam 36 mezar açılmıştır. Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen ve A20 alanının güney kısmında yer alan mezarların tamamı bebek veya küçük yaştaki çocuklara ayrılmıştır (Şekil 3).

Kilisenin ilk bazilikası, M.S. 838'deki Arap akınları ile ilişkili olduğu düşünülen bir yangın nedeniyle (Iverson, 2012: 65) 9. yüzyılın ortasında yıkılmış ve geç 9.yüzyıl-erken 10. yüzyılda yeniden inşa edilmiştir (Iverson, 2010: 328-338). Kilise kompleksi yeniden inşa edilirken bu alanda büyük bir harç havuzu kurulduğu ve alanın bu süreçte şantiye sahası olarak kullanıldığı ortaya çıkarılmıştır. Kilisenin ikinci evresinin yapı işleri bittikten sonra ise, A20 alanı mezarlık olarak yeni bir kullanım fonksiyonu kazanmış ve geç 11. yüzyılın sonuna kadar (Lightfoot, Iverson, Şen, Yaman, 2009), yaklaşık olarak iki yüzyıl boyunca mezarlık alanı olarak kullanılmıştır. Iverson'a (2010: 335-338) göre A20 alanındaki mezarlar, kilise çevresindeki M.S. 10-11. yüzyıllara tarihlenen mezarlık alanının bir kısmını oluşturmaktadır. Bebek ve çocuk mezarlarının çoğunluğu basit toprak mezar şeklinde yapılmış olmasına rağmen, birkaç tanesi tamamen veya kısmen tuğla ve taş parçaları ile kaplanmış, yalnızca büyük çocuklara ölü hediyesi bırakılmıştır (Lightfoot ve diğerleri, 2009). Lightfoot ve diğerleri (2009), bu mezarlık alanının, bebek ve çocuk gömülerinin yaş sınırı ve mezarların anlamlı bir şekilde sınırlandırılması nedeniyle Bizans Dönemi için büyük öneme sahip olduğunu belirtmektedir.

Mezarlarda tüm iskeletler batı-doğu yönünde uzanmaktadır, yani baş batıda, ayaklar doğudadır. Mezarların kazılması esnasında genellikle sadece en üst seviyeye gömülmüş olan bireye ait iskelet kalıntıları takip edilebilmiştir. İlk gömünün altındaki bireylere ait olan daha eski iskelet kalıntıları ise genellikle kenarlara sıyrılarak itilmiş ve birbirine karışmış durumdadır, sadece birkaç mezarda yeni gömü, alttaki gömünün yatış pozisyonu bozulmadan hemen üstüne yerleştirilmiştir. Mezarlarda bulunan iskeletlerin orta derecede korunma durumuna sahip olduğu söylenebilir, ancak gerek bebek ve çocuk kemiklerinin oldukça kırılgan olması, gerekse mezarlardaki iskeletlerin kenarlara toplanarak karıştırılmış olması nedeniyle iskelet kalıntılarının büyük bir kısmı oldukça parçalıdır. Bu alandan ele geçen toplam 128 bireye ait iskelet kalıntısı, topluluğun demografik özellikleri ve genel sağlık durumlarını anlayabilmek amacıyla incelenmiştir.

Yöntem

Bebek ve çocuklarda diş sürüm zamanlarına göre yaşlandırma yöntemi, çevresel faktörlerden daha az etkilenmesi nedeniyle daha güvenilir bir yaş tayini yöntemi olarak kabul edilmektedir (El-Nofely ve İşcan, 1989; Lewis, 2007a; Smith, 1991, White ve Folkens, 2005). Ancak mevcut iskelet kalıntılarında çeneler üzerindeki dişlerin hemen hemen tamamının ölüm sonrası kayıp olması nedeniyle, mevcut iskelet serisindeki bebek ve çocukların büyük çoğunluğunun yaşı diş gelişimine göre belirlenememiştir. Bu nedenle, yaş tayini yapılırken çoğunlukla uzun kemiklerin diyafiz

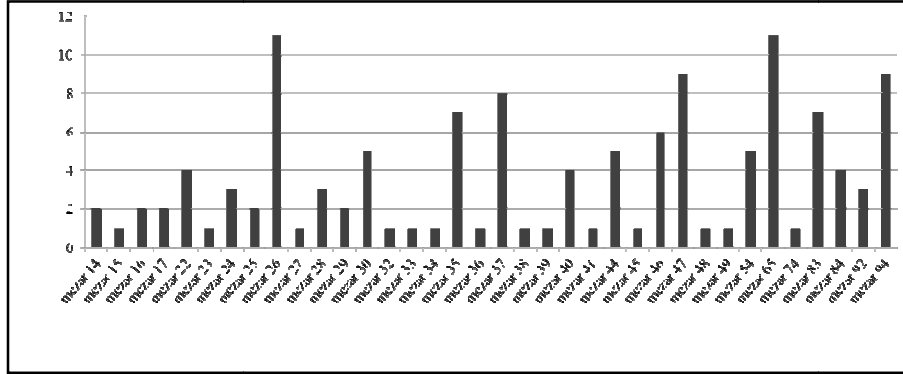
uzunluklarının büyümesi esas alınmıştır. Buna göre, bebeklerde uzun kemiklerden yaş tayini yapılırken Kosa (1989), Scheuer ve Black (2000, 2004), Ubelaker (1989); çocuklarda uzun kemik büyümesi ve diş sürüm zamanlarına göre yaş tayini yapılırken Buikstra ve Ubelaker (1994); kemikler üzerinde gözlemlenen patolojik lezyonların tespiti için ise Aufderheide ve Rodriguez-Martin (1998), Ortner (2003), Roberts ve Manchester (1995), referans olarak kullanılmıştır. *Perinatal*, *neonatal* ve *postneonatal* terimleri ise Lewis (2007a:2) tarafından önerilen sınıflandırmaya göre kullanılmıştır. Buna göre, *perinatal dönem* doğum öncesi 24. hafta ile doğumdan sonraki 7 gün; *neonatal dönem* doğum aşaması ile doğumdan sonraki ilk 27 gün ve *postneonatal dönem* ise doğumdan sonraki 28. gün ile 1 yaş arası dönemi ifade etmektedir.

Bulgular

Demografik Özellikler

Amorium Aşağı Şehir Kilisesi A20 alanında 2007, 2008 ve 2009 yıllarında bulunan mezarlarda ele geçen bebek ve çocukların sayısının mezarlara göre dağılımı Grafik 1'de görülmektedir. Bu grafikten de anlaşılacağı gibi, bu alandaki toplam 36 mezarın 14 tanesinde tek, geri kalan 22 mezarın tamamında çoklu gömü bulunmaktadır.

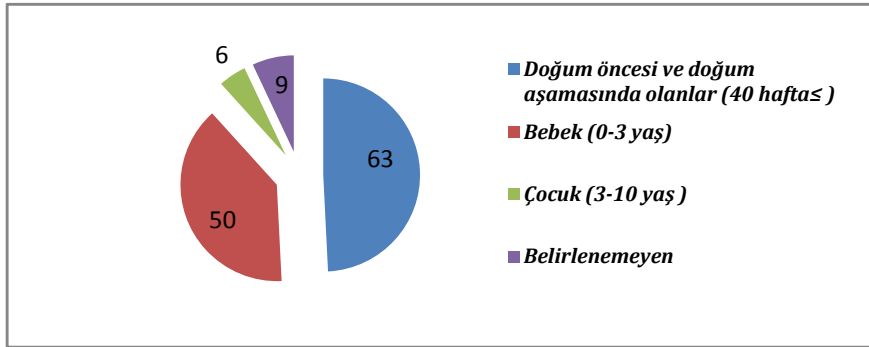
Grafik 1. Amorium Aşağı Şehir Kilisesi A-20 alanı mezarlara göre birey sayısı dağılımı

Bebek ve çocuklar arasındaki ölüm oranlarındaki dikkat çekici farklılık, Grafik 2'de görülebilmektedir. Mezarlıktan bulunan bireylerin yaş aralığı 22-24 haftalık fetüsten, 10 yaşa kadar değişmektedir. İskelet topluluğunda doğum öncesi ya da doğum aşamasında yaşamını kaybeden bireylerin çokluğu dikkat çekmektedir. Toplam 128 bireyin % 49,2'si doğum öncesi ya da doğum aşamasında ölen bebeklerden, % 39,06'sı 0-3 yaş arası

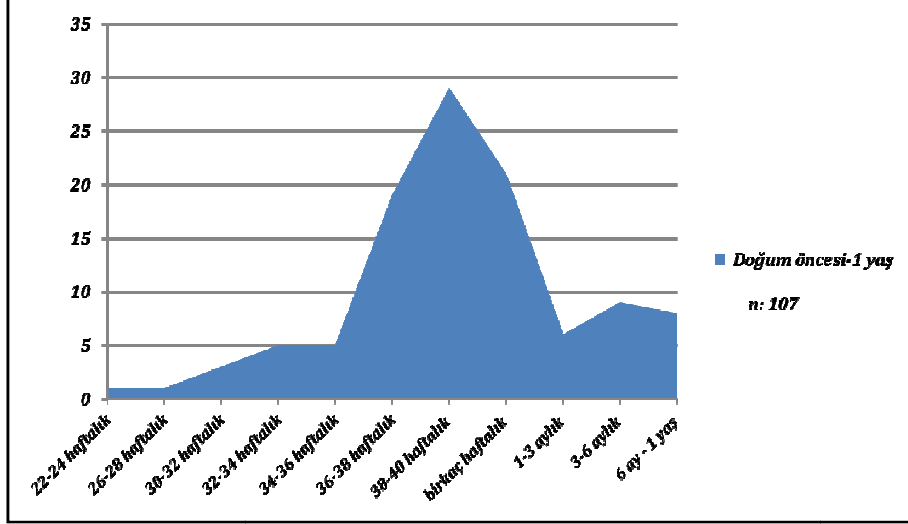
bebeklerden; % 4,7'si ise 3-10 yaş arası çocuklardan oluşmaktadır, 9 tanesinin yaşı ise yeterli iskelet kalıntısı olmadığı ya da korunma durumunun kötü olması sebebiyle belirlenememiştir.

Grafik 2. Aşağı Şehir Kilisesi bebek ve çocuk iskeletleri birey-yaş dağılımı (n: 128)

Grafik 3'te doğum öncesinden başlayarak 1 yaşa kadar yaşamını yitiren bebeklerin dağılımı görülmektedir. Bu bebek ve çocuklar arasında ilk yıl içinde yaşamını yitirenlerin sayısı 44 yani %34,4 oranındadır. Doğum öncesi, doğum aşaması ve doğumdan hemen sonra gerçekleşen ölümlerin de eklenmesiyle bu sayının 107'ye ve oranının ise %83,6'ya yükseldiği görülür. İlk ay içinde ölenlerin (birkaç haftalık bebekler) sayısı ise 21 olup, incelenen topluluğun %16'sını oluşturmaktadır. Daha sonraki yaş gruplarında (n=12) 1 yaşından sonra ve 1-2 yaş aralığına gelindiğinde, bu yaş aralığındaki ölümlerin topluluk içindeki oranı %3,9'a düşmekte ve bundan sonraki yaş grupları arasında ise gözle görülür şekilde gerilemektedir.

Grafik 3. Aşağı Şehir Kilisesi doğum öncesi-1 yaş aralığındaki bireylerin dağılımı

Amorium Bizans Kilisesi'nde bulunan bebek ve çocuk iskeletlerinde ölüme neden olabilecek belirgin bir hastalık izi görülmemekle birlikte, periostitis benzeri enfeksiyonel lezyonlara (Şekil 4), Mezar 46'daki 1-2 yaşındaki bir bireyde riketsi düşündürülen belirgin şekilde eğimli sağ ve sol femura rastlanmış (Şekil 5), ancak bu bireye ait diğer iskelet kalıntıları mevcut olmadığından bu hastalığın tam olarak teşhisi mümkün olamamıştır. Ayrıca, Mezar 27'deki doğum aşamasındaki bir bebeğin sağ pars lateralisinde kemik gelişiminde ortaya çıkan konjenital bir anomali olduğu düşünülen fazladan bir kemik oluşumu tespit edilmiştir (Şekil 6). Amorium Bizans Kilisesi'ndeki bebek ve çocuk iskeletlerinin patolojik bulguları ile ilgili ayrıntılı incelemeler devam etmektedir.

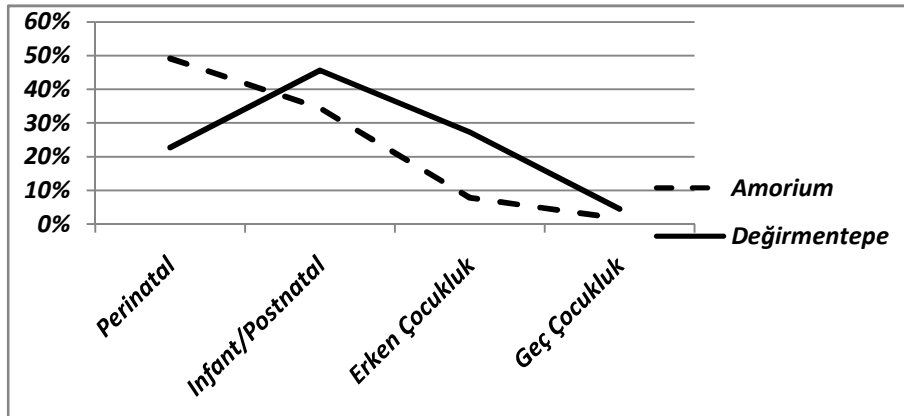
Tartışma ve Sonuç

Bölgesel farklılıklara rağmen, Orta ve Geç Bizans Dönemlerinde bebek ve çocuk ölümlerinin çok yüksek oranlarda seyrettiği, özellikle 5 yaşa kadar olan dönemin riskli bir yaşam aralığı olduğu (Talbot, 2009) ve ilk 5 yıl için ölüm oranının ise kimi toplumlarda % 50'lere kadar yükseldiği (Talbot, 2009; Dennis, 2002) belirtilmektedir. Anadolu toplumlarına bakıldığında, çeşitli araştırmacılar tarafından Anadolu Bizans Dönemi ve çağdaşı toplumlar üzerinde yapılmış olan araştırmaların çoğunlukla popülasyon düzeyinde olduğu görülür. Bu nedenle, Amorium bebek ve çocuk popülasyonunu çağdaşı toplumlar ile doğum ve ölüm oranları açısından

karşılaştırmak mümkün olamamıştır. Ancak, Amorium Aşağı Şehir Kilisesi'nde bulunmuş olan bebek ve çocuk iskeletleri ile çağdaş olan Tepecik (Sevim, 1993), İznik (Erdal, 1993), Değirmentepe (Erdal ve Özbek, 2009), Kadıkalesi/Anaia (Üstündağ, 2008), Topaklı (Güleç, 1988), Karagündüz (Özer, Sevim, Pehlevan, Arman, 1999), Wittwer-Backofen (1987) gibi Anadolu Ortaçağ ve Bizans toplumlarında, özellikle 1 yaş altı ölümlerin oldukça yüksek olduğu çeşitli araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir. Görüldüğü gibi, Bizans dünyasındaki bebek ve çocuk ölümlerinin yüksekliğini Anadolu toplumlarından elde edilen veriler de somut bir biçimde desteklemektedir.

Amorium Bizans Kilisesi bebek ve çocuk mezarlığındaki bireylere ait veriler, dönem ve yaş grubu olarak benzer verilere sahip olan Değirmentepe Ortaçağ çocuklarına ait veriler ile karşılaştırıldığında (Erdal ve Özbek, 2009), perinatal dönemde Değirmentepe'de % 20'lerde olan ölümler, Amorium'da iki katından daha fazla bir değere ulaşarak %50'lere yükselmektedir. Postneonatal dönemde ise Değirmentepe'de % 46'ya ulaşan ölümler, Amorium'da % 34'te seyretmektedir. Erken çocukluk döneminde her iki toplumda da paralel düşüşler görülmekle birlikte, Amorium'da bu oran yaklaşık olarak üçte biri kadar daha düşüktür. Geç çocukluk dönemine baktığımızda ise her iki toplumda da ölümlerin en düşük seviyelere gerilediği görülebilmektedir. Buna göre çağdaş olan bu iki toplulukta bebek ve çocuklarda genel olarak benzer değerler görüldüğü, ancak Amorium'da yenidoğan ölümlülüğünün çok daha yüksek değerlerde seyrettiği anlaşılmaktadır.

Grafik 4. Amorium ve Değirmentepe bebek ve çocuklarında ölüm oranları

Bebeklik ve çocukluk dönemlerindeki ölümlerin düzeyinin, toplumun sosyo-ekonomik durumunu ve nüfusun yaşam kalitesini anlamamıza katkıda bulunduğu (Bourbou, 2004; Koç, Yüksel, Eryurt 2008), perinatal ve neonatal dönem ölüm oranlarının ise anne sağlığının önemli bir göstergesi olduğu belirtilmektedir (Pakiş, Koç, 2009; Tezcan, Ergöçmen, Tunçkanat, 2008). Çeşitli araştırmacıların aktardığına göre (Eryurt ve Koç, 2009; Lewis, 2007a; Lewis, 2007b), neonatal dönemde gerçekleşen ölümler, çevresel faktörlerden daha az etkilenmekte ve daha çok doğumda meydana gelen komplikasyonlar, genetik faktörler, annenin beslenme yetersizliğinin gebelik sırasında annede ve yenidoğanda yarattığı olumsuz etkiler gibi içsel (endojen) nedenlerden ortaya çıkmakta; postneonatal dönemde gerçekleşen ölümler ise bulaşıcı hastalıklar, solunum yolu enfeksiyonları, ishal gibi dışsal (ekzojen) çevresel faktörler nedeniyle oluşmaktadır. Buna göre, bebeğin içine doğduğu fiziksel ortamın kalitesi, bebeğin yaşama şansını da büyük oranda belirlemektedir.

Amorium Aşağı Şehir Kilisesi A20 alanından ele geçen bebek ve çocuklardan oluşan iskelet topluluğunda ölüm oranlarının en yüksek olduğu perinatal ve neonatal ölüm oranlarıyla ilgili güncel araştırmalar, bu dönemdeki bebek ölümlerinin en önemli sebebini enfeksiyonların oluşturduğunu göstermektedir (Pakiş ve Koç, 2009; Kaya, Bilgin, Şenol, Koçak, Aktaş, Şen, 2010; Yılmaz, Pakiş, Turan, Can, Kabakuş, Gürpınar, 2010). Diğer yandan, ölü doğumun başlıca sebepleri arasında ise prematüre doğumlar, fetal hipoksi, enfeksiyon, doğum travması ve konjenital anomalilerin önemli bir yeri olduğu belirtilmektedir (Pakiş ve Koç, 2009). Ayrıca, Bourbou (2004), neonatal ölümlerin, hem bebeğin kendi fizyolojik zayıflığına, hem de annenin hamilelik esnasında geçirdiği komplikasyonlara bağlı olduğunu; hijyenik koşullar kötü olduğunda ise, anne sütü ile beslenen bebeklerin, yaşamlarının ilk yılında daha yüksek yaşama şansına sahip olduğunu belirtmektedir. Bizans Dönemi'nde anne sütünün öneminin bilindiği ve hatta zengin ailelerin çocukları için sütanne tutulduğu kaydedilmektedir (Bourbou ve Garvie-Lok, 2009; Yurdakök, 2005; Tritsaroli ve Valentin, 2008). Burada söz konusu olan bebek ve çocuk popülasyonundaki 128 bireyin % 42,9'u doğum öncesi ya da doğum aşamasında hayatını kaybetmiştir. Bu da bize bu bebeklerin, anne sütü aracılığıyla bağışıklık sistemlerinin güçlenmesini sağlayacak kadar yaşayamamış olduklarını göstermektedir. Talbot (2009), anne sütünün bebeklerin bağışıklık sistemini güçlendirse de, yine de yetersiz beslenme, anemi, ishal ve enfeksiyonlar ile karşı karşıya kaldıklarını belirtmektedir. Amorium'daki bebekler büyük oranda ya doğum aşamasında ya da doğumdan hemen sonra yaşamını yitirmiştir. Bu durumda, bu bebeklerin

yukarıda sayılan ölü doğuma neden olan faktörler nedeniyle yaşamlarını yitirdikleri kabul edilebilir. Amorium bebek ve çocuklarında görülen ölüm oranlarına bakıldığında, yaşamın ilk yılını atlatan bebeklerin yaşamlarına devam edebildiği anlaşılmaktadır, bu durum yine de anne sütü ile beslenen çocukların daha iyi bir bağışıklık sistemi geliştirmesi ile açıklanabilir.

Diğer yandan, A20 alanındaki mezarlık, Bizans Dönemi ölü gömme gelenekleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu çocukların annelerinden ayrı gömülmesinin sebebi, doğum esnasında hayatta kalabilmiş annenin başka bir yere gömülmesi olarak açıklanmaktadır (Lightfoot, v.d. 2009). Bizans dünyasında aileler çocuklarının ölümünü güçlü dini inançları nedeniyle büyük bir ağırbaşlılıkla karşılıyorlardı (Talbot, 2009), çünkü ölüm onlar için yaşamın sonu değil, yeni bir yaşamın başlangıcıydı (Dennis, 2002). Bebeklerin ve çocukların ayrı bir alana gömülmesinin ise Bizans dünyasında nadir görülen bir durum olduğu belirtilmektedir (Talbot, 2009). Bu nedenle Amorium'daki mezarlık son derece önemli hale gelmektedir. Bizans kanunlarına göre erişkinlik öncesi dönem; bebeklik 0-7 yaş; çocukluk, kızlar için 12, erkekler için 14 yaş ve 25 yaşa kadar yeni yetmelik olarak üçe ayrılmaktaydı¹. Bu mezarlıkta da 8 yaş (± 24 ay) üstünde bir gömüye rastlanmamış olması dikkat çekmektedir. Bu alanda Orta Bizans Dönemi'ne tarihlenen ve yetişkin bireylere ait olan tek mezar, çoklu gömü şeklindeki Mezar 43'tür. Bu mezardaki bireylerle ilgili incelemeler devam etmektedir. Buna göre, vaftizhanenin hemen yakınındaki bu alanın bilinçli olarak bebek ve çocuklar için ayrıldığı anlaşılmaktadır. Iverson (1993), Bizans Dönemi'nde toplumda yüksek statüye sahip ayrıcalıklı bireylerin kiliseye gömüldüğünü, Tritsaroli ve Valentin (2008) ise, kiliselerin mezarlık düzeninde temel öge olarak alındığını, ölenin gömüleceği yerin kiliseye olan uzaklığının da yine ailenin sosyal statüsüne göre belirlendiğini aktarmaktadır. Bu durumda Bizans dünyasında bireylerin sosyal statülerinin ölümden sonra da korunduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca, Tritsaroli ve Valentin (2008), o dönemde bebekler için vaftiz edilmiş olma ya da olmama durumunun, gömüleceği yer konusunda belirleyici olduğunu belirtmektedir. Talbot (2009: 301), Amorium'daki bu mezarlığın özellikle vaftiz edilmeyen bireyler için ayrılmış olabileceğini ileri sürmektedir. M.S. 6. yüzyıla kadar sadece yetişkinler vaftiz edilirken, Orta Bizans Dönemi'nde artık bebekler de vaftiz edilmeye başlanmıştı (Lightfoot ve Lightfoot, 2007),

¹ Kiousopoulou, 1997'den aktaran F. Tritsaroli – F. Valentin, "Byzantine Burial Practices for Children: Case Studies Based on A Bioarchaeological Approach to Cemeteries from Greece". *Nasciturus, Infans, Puerulus Vobis Mater Terra: La Muerte En La Infancia*. bk.:F.G. Jener, S. Muriel, C. Olària (eds.) Diputació de Castelló, Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques, (2008), 93-113.

ancak doğum ve vaftiz töreni arasındaki süre farklılık göstermekteydi (Baun, 1994). Bebeklerin, normalde doğumundan 40 gün sonra, eğer bebeğin yaşamı tehlikede ise doğumdan hemen sonra ya da doğumun 8. gününde vaftiz edildiği aktarılmaktadır². Ancak, mevcut materyalin oldukça parçalı olması nedeniyle, Fazekas ve Kosa (1989) tarafından önerilen ve bebeğin yaşayabilecek büyüklüğe erişip erişmediğinin anlaşılmasını sağlayan temporal kemikte timpaniğin (*pars tympanica-annulus tympanicus*) squama (*pars squamosa*) ve petroz (*pars petrosa-pyramis*) parçalar ile kaynaşması gibi ölçütler değerlendirmeye alınmamıştır. Bu nedenle, doğum aşaması ya da doğumdan hemen sonra hayatını kaybeden bebeklerin vaftiz edilebilecek kadar yaşayıp yaşamadığını söyleyebilmek zordur. Diğer yandan, Baun (1994), Hıristiyan inancına göre vaftiz edilmeden önce bebeğin ruhu biçimsiz bir “şey” olarak kabul edilirken, Hıristiyan varlığın vaftiz edilme ile başladığını, vaftiz edilmeyen ruhların ise ne “Tanrı'nın Krallığı”na girmeye, ne de “ceza”ya layık görüldüğünü belirtmektedir. Ayrıca, Baun (1994), törensel ve dini yaklaşımların, yüksek bebek ölümü ile birlikte değerlendirildiğinde Bizans dünyasında vaftiz edilmeden ölen bebek konusunun sürekli var olan bir tehdit olduğunu, ancak bunun vaftiz edilmeden ölen bebekler için değil, sadece ebeveynler için dini bir yükümlülük getirdiğini belirtmektedir. Bu durumda, Amorium’da A20 alanında ele geçen bebek iskeletlerinin vaftiz edilmiş olma ya da olmama durumunun, gömüldükleri yeri belirleyen bir unsur olamayacağı ve bu bebeklerinin dönemin Hıristiyan inancına göre “günahsız” ve “saf” bir ruha sahip olarak kabul edildikleri ortaya çıkmaktadır. Bu durumda, Bizans dünyasında sosyal statünün ölümden sonra da korunduğu göz önüne alındığında, bu bebeklerin toplumda yüksek bir konuma sahip olan ailelerin, belki de vaftiz edilmeye vakit kalmadan ölen çocukları oldukları, bu bireylerin günahsız ve saf bir ruha sahip oldukları düşünüldüğü için kilise kompleksi içine ve vaftizhaneye yakın bir yere gömülmüş oldukları söylenebilir. Mezarlıkta oldukça az sayıda olan daha ileri yaştaki çocuklar ise, dönemin dini uygulamalarına göre vaftiz edilmiş olmalıdır.

Amorium, Bizans Dönemi’nde yaşanan Karanlık Çağ boyunca (M.S. 7-9. yüzyılın ortasına kadar) daimi olarak Arap akınlarına maruz kalmıştır. Nitekim şehir, M.S. 838’de Arap Halifesi Mutasım’ın ordusu tarafından zapt edilmiştir. Kazılardan elde edilen sonuçlar, M.S. 10-11. yüzyılda huzur ve refahın Amorium’a geri döndüğünü göstermektedir. Bu dönemde şehrin dışına doğru yeni evler inşa edilmiş, kilise binaları için bol bol para harcanmış, yerel endüstri yeniden kurulmuştur. Ancak, Haçlı Seferleri

² Koukoules, 1951 ve Congourdeau, 1993’ten aktaran Tritsaroli –Valentin, age.

tarihçisi Steven Runciman, M.S. 1097’de 1. Haçlı Seferi sırasında Amorium ve çevresindeki arazinin “uzun, geniş ve kurak bir arazi” olduğundan söz etmektedir (Lightfoot ve Lightfoot, 2007). Amorium bu dönemde zengin bir kent olsa da, bulunduğu coğrafya nedeniyle, yetersiz hijyen ve beslenmenin annelerin enfeksiyonlara açık olmalarına ve dolayısıyla doğum komplikasyonları ve prematüre doğumlara neden olduğu düşünülebilir. Lewis (2007a), rahim içindeki dengeli beslenme ortamından sonra, çok sayıda patojen ve diğer etkenlerin bir arada olduğu dış dünyaya uyum sağlayamayan bebeklerin yaşamını kaybettiğini belirtmektedir. Ayrıca, Beckwith (2003) tarafından “yapılan klinik araştırmalarda herhangi bir sağlık sorunu bulunamayan 1 yaşından küçük bebeklerin aniden yaşamını kaybetmesi” şeklinde tanımlanan “*Ani Bebek Ölümü Sendromu*”nun da arkeolojik topluluklarda görülen bebek ölümlerinin göz ardı edilemeyecek bir nedeni olduğu ileri sürülmektedir (Bourbou, 2004: 66). Burada söz konusu olan bebek ve çocukların yarıya yakını doğum öncesi ya da doğum aşamasında hayatını kaybetmiş, sadece 44 tanesi 1 yaşına ulaşabilmiştir. Günümüzde Amorium’un bulunduğu köyde yaşayan ailelerle yapılan görüşmelerde de bebek ölümlerinin (0-3 yaş arası) halen yüksek oranlarda seyrediyor olduğu köylülerce ifade edilmiştir (kişisel görüşme). Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu’nun yayınladığı 2009, 2010 ve 2011 yılı Ölüm İstatistikleri’nde Afyonkarahisar ilinde (0), (1-4), (5-9) yaş aralıklarında gerçekleşen ölüm oranları bir arada değerlendirildiğinde (0) yaş-yenidoğan ölümlerinin halen en yüksek değerlerde seyrettiği (2009 yılında % 75; 2010 yılında % 76,6; 2011 yılında % 73,3) görülmektedir³. Buna göre, bu coğrafyada yöredeki bebek ölümlülüğünü tetikleyen olumsuz koşulların halen devam ettiği anlaşılmaktadır. Tüm bu etkenler birlikte değerlendirildiğinde, Amorium’da Orta Bizans Dönemi’nde toplumda yüksek statüye sahip ailelere mensup olduğu düşünülen, ancak henüz bağışıklık sistemi gelişmemiş olan bu bebeklerin doğum aşaması ve doğumun hemen sonrasında karşı karşıya kaldıkları yetersiz beslenme ve hijyen koşullarının yaşamlarının sona ermesine neden olduğu söylenebilir. Bu kritik yaşam aralığını atlatan bebeklerin ise yaşamlarına büyük oranda devam ettikleri anlaşılmaktadır.

Teşekkür

Amorium kazılarını yıllardır büyük bir çaba ve emek harcıyarak yürüten ve desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen Kazı Başkanı Sayın Dr. Christopher Lightfoot’a, Kazı Başkan Yardımcısı Doç. Dr. Eric Ivison’a ve

³ Veriler, Türkiye İstatistik Kurum’unun resmi web sayfasından alınmıştır.
Web adresi: www.tuik.gov.tr, erişim tarihi: 21.02.2013

tüm kazı ekibine, laboratuvar çalışması esnasında büyük emeği geçen Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Paleoantropoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Gizem Didem Akçay'a, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Antropoloji Bölümü öğrencilerinden Gürkan Yalçınkaya ve Mehmet Çağatay Çiftçi'ye teşekkürlerimi sunarım.

KAYNAKÇA

- AUFDERHEIDE, Arthur C., Conrado Rodriguez-Martin. (2008). *The Cambridge Encyclopedia of Human Paleopathology*. Cambridge University Press.
- BAUN, Jane. (1994). "The Fate of Babies Dying Before Baptism in Byzantium". In *The Church and Childhood. Papers Read at the Summer Meeting and the Winter Meeting of the Ecclesiastical History Society* (Ed. D. Wood). 115-125. Published for the Ecclesiastical Society by Blackwell Publishers.
- BECKWITH, Bruce. (2003). "Defining the Sudden Infant Death Syndrome". *Arch. Pediatr. Adolesc. Med.* 157: 286-290.
- BOURBOU, Chryssi. (2004). *The People of Early Byzantine Eleutherna and Messene (6th-7th centuries A.D.) A Bioarchaeological Approach*. University of Crete.
- BUIKSTRA, Jane E., Douglas H. Ubelaker. (1994). *Standarts for Data Collection from Human Skeletal Remains*. Arkansas. Archaeological Survey Research Series No. 44. Fayetteville, Arkansas.
- DENNIS, George, T. (2002). "Death in Byzantium". In *Dumbarton Oaks Papers, No. 55*. (Ed. Alice-Mary Talbot). (1-7). Harvard University Press.
- EL-NOFELY, Aly A., Mehmet Yaşar, İŞCAN. (1989). "Assesment of Age from the Dentition of Children". In *Age Markers in the Human Skeleton*. (Ed. Mehmet Yaşar İşcan). (237-254). Charles C Thomas Publisher.
- ERDAL, Ömür Dilek, Metin Özbek. (2009). "Değirmentepe (Malatya) Çocuk İskeletlerinin Antropolojik Analizi". 25. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. 279-296. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ERDAL, Yılmaz Selim. (1993). "İznik Geç Bizans Topluluğunun Demografik Analizi". 8. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. 243-257. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- ERYURT, Mehmet Ali, İsmet Koç. (2009). "Yoksulluk ve Çocuk Ölümlülüğü: Hanehalkı Refah Düzeyinin Çocuk Ölümlülüğü Üzerindeki Etkisi". *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*. 52: 113-121.
- GÜLEÇ, Erksin. (1988). "Topaklı Populasyonunun Demografik ve Paleoantropolojik Analizi". V. *Araştırma Sonuçları*. 347-357. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.

- IVISON, Eric, A. (1993). *Mortuary Practices in Byzantium (c950-1453): An Archaeological Contribution (Bizans Ölü Gömme Adetleri (M.S. 950-1453): Arkeolojik Bir Katkı)*. Basılmamış Doktora Tezi. University of Birmingham.
- IVISON, Eric A. (2010). “Kirche und Religiöses Leben im Byzantinischen Amorium”. In *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 2,1 Schauplätze*. (Ed. F. Daim and J. Drauschke). (309-343). Monographien des Römisch-Germanischen Zentralmuseums 84/2, 1, Mainz.
- IVISON, Eric A. (2012). “Excavations at the Lower City Enclosure, 1996-2008”. In *Amorium Reports 3: The Lower City Enclosure, Finds Reports and Technical Studies* (Ed. C.S. Lightfoot and E.A. Ivison). (5-151). Istanbul.
- KAYA, Ahsen, U. E. Bilgin, E., Şenol, A. Koçak, E. Ö. Aktaş, F. Şen. (2010). “İzmir’de Yapılan Bebeklik Dönemi Adli Otopsiler: 1999-2007”. *Ege Tıp Dergisi*. 49 (3): 177-184.
- KOÇ, İsmet, İlknur Yüksel, Mehmet Ali Eryurt. (2008). “Bebek ve Çocuk Ölümlülüğü”. *Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri İdaresi, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, TNSA-2008*. Ankara.
- KÓSA, Ferenc. (1989). “Age Estimation from the Fetal Skeleton”. In *Age Markers in the Human Skeleton*. (Ed. Mehmet Yaşar İşcan). (21-54). Charles C. Thomas, Springfield.
- LEWIS, Mary, E. (2007a). *The Bioarchaeology of Children: Perspectives from Biological and Forensic Anthropology*. Cambridge University Press.
- LEWIS, Mary, E. (2007b). “Brief and Precarious Lives: Infant Mortality in Constrasting Sites from Medieval and Post-Medieval England (AD 850-1859). *American Journal of Physical Anthropology*. 134: 117-129.
- LIGHTFOOT, Christopher, Eric Ivison, Murat Şen, Hüseyin Yaman. (2009). “Amorium Kazısı, 2007”. *30.Kazı Sonuçları Toplantısı, 1. Cilt*. 201-226. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- LIGHTFOOT, Christopher, Mücahide Lightfoot. (2007). *Anadolu’da Bir Bizans Kenti: Amorium*. Homer Kitapevi, İstanbul.
- PAKİŞ, Işıl, Sermet Koç. (2009). “Perinatal ve Neonatal Dönem Bebek Ölümleri”. *Klinik Gelişim Cilt 22, Adli Tıp Özel Sayısı*. 60-63.

- ROBERTS, Charlotte, Keith Manchester. (1995). *The Archaeology of Disease*. Alan Sutton Publishing Ltd., New York.
- ORTNER, Donald J. (2003). *Identification of Pathological Conditions in Human Skeletal Remains*. Second Edition, Academic Press, London.
- ÖZER, İsmail, Ayla Sevim, Cesur Pehlevan, Okşan Arman. (1999). “Karagündüz Kazısından Çıkarılan İskeletlerin Paleoantropolojik Analizi”. *14. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*. 75-96. Kültür Bakanlığı, Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- SEVİM, Ayla. (1993). *Elazığ/Tepecik Ortaçağ İskeletlerinin Paleodemografik Açısından Değerlendirilmesi*. Ankara: A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Antropoloji Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- SHEUER, Louise, Sue Black. (2000). *Developmental Juvenile Osteology*. Elsevier, Academic Press.
- SHEUER, Louise, Sue Black. (2004). *Juvenile Skeleton*. Elsevier, Academic Press.
- SMITH, B. Holly, 1991. “Standarts of Human Tooth Formation and Dental Age”. In *Advances in Dental Anthropology*. (Ed. M.A. Kelley, C.S. Larsen). (143-168).New York: Wiley-Liss.
- TALBOT, Alice-Mary. (2009). The Death and Commemoration of Byzantine Children. In *Becoming Byzantine: Children and Childhood in Byzantium*. (Ed. A. Papaconstantinou, A. Mary Talbot). (283-310). Dumbarton Oaks Research Library Collection. Harvard University Press.
- TEZCAN, Sabahat, Banu Ergöçmen, F. Hande Tunçkanat. (2008). “Düşükler ve Ölü Doğumlar”. *Hacettepe Üniversitesi, Nüfus Etütleri İdaresi, Türkiye Nüfus ve Sağlık Araştırması, TNSA-2008*, Ankara.
- TRITSAROLI, Paraskevi, Frédérique Valentin. (2008). “Byzantine Burial Practices for Children: Case Studies Based on a Bioarchaeological Approach to Cemeteries from Greece”. In *Nasciturus, Infans, Puerulus Vobis Mater Terra: La Muerte en la Infancia*. (Ed. F.G. Jener, S. Muriel, C. Olària). (93-113).Diputació de Castelló, Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques, İspanya.
- UBELAKER, Douglas H. (1989). “The Age Estimation of Age at Death from Immature Human Bone”. In *Age Markers in the Human Skeleton*. (Ed. Mehmet Yaşar İşcan). (55-70). Charles C. Thomas, Springfield

- ÜSTÜNDAĞ, Handan. (2008). “Kuşadası Kadıkalesi / Anaia Kazısında Bulunan İnsan İskelet Kalıntıları”. *24. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*: 209-228. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- WHITE, Tim D., Pieter A. Folkens (2005). *The Human Bone Manual*. Elsevier Academic Press.
- WITTEW-BAKOFEN, Ursula. 1987. “Antropologische Untersuchungen des Byzantinischen Friedhofs Boğazköy-Hattuşa”. 4. Araştırma Sonuçları Toplantısı: 381-399. Kültür Bakanlığı, Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara.
- YILMAZ, Rıza, Işıl Pakiş, Nurşen Turan, Muhammet Can, Yavuz Kabakuş, S. Serhat Gürpınar. (2010). “Adli Tıp Kurumu Birinci Adli Tıp İhtisas Kurulu’na Ölüm Sebebi Verilen 0-1 Yaş Grubu Bebeklerin Ölüm Sebebi Açısından Değerlendirilmesi”. *Türk Pediatri Arşivi Dergisi* 45: 31-36.
- YURDAKÖK, Murat. (2005). “Bizanslılarda Pediatri”. *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, Sayı 48: 93-99.